

MEGSZALADT VILÁGUNK

Kapitalizmus mint kulturális megszaladás

SCHLETT András*

1. Bevezetés

Modern világunk páratlan minőségi, mennyiségi, gyorsasági és felhalmozódási ugrások eredménye, melyek a tudományos fejlődés, a technológiai újítások és azok villámgyors alkalmazása révén bontakoznak ki az élet minden területén. A 18. század elején kezdődő robbanásszerű anyagi fejlődést a kapitalista átalakulás, a tulajdon és a személyes érdekeltég profitmotivációján alapuló gazdálkodási rendszer magyarázza. A technológiai haladás következtében a megtermelt termékek mennyisége sokszorosára emelkedett.

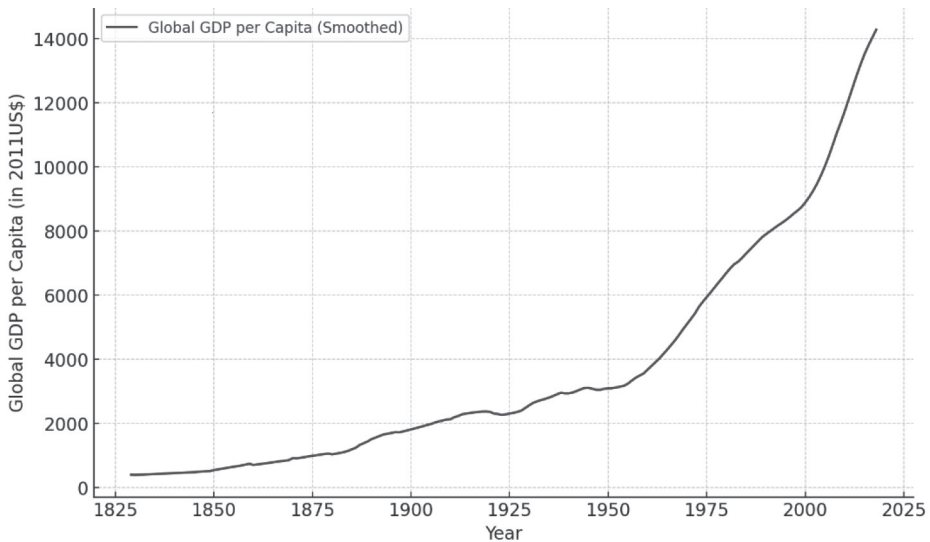
Számos megbízható, hosszútávú gazdasági és társadalmi adatsor áll rendelkezésünkre, melyek közül a legismertebbek Angus Maddison gazdaságtörténeti kutatásainak eredményei.¹ Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy a világ egy főre eső GDP-je a 18. század végéig, a 19. század első harmadáig csak mérsékelt ütemben növekedett hosszú évezredekken keresztül. A gyors növekedés csak ezután, az európai ipari forradalommal vette kezdetét. Mind a mai napig azonban nincs kielégítő felelet arra, hogy miért pont Nyugat-Európában és miért éppen akkor indult el a gazdasági növekedés hihetetlen felgyorsulása. Gyakran csak annyi választ kapunk, hogy az ipari forradalom volt a meghatározó ok, de arra már kevesebb magyarázat születik, miért pont akkor és ott jelent meg ez a forradalmi változás.

Az alábbi ábra az elmúlt kétszáz év világgazdasági növekedését mutatja az egy főre jutó GDP tekintetében, a rövid távon jelentkező kilengések kisímitásával.

* Egyetemi docens, PPKE JÁK.

¹ Maddison Project Database 2020. Groningen Growth and Development Centre. Faculty of Economics and Business. <https://tinyurl.com/zydfhe28>

Az elmúlt kétszáz év világgazdasági növekedése az egy főre jutó GDP tekintetében

Forrás: Maddison Project Database, 2020. Groningen Growth and Development Centre. Faculty of Economics and Business. <https://tinyurl.com/zydfhe28>

A változások dinamikáját tekintve abban egyetértés mutatkozik, hogy a gyorsulás jelensége az egyik leglényegesebb vonás. A ritmus felgyorsítása, az utak lerövidítése olyan alapvető törekvés, mely mindennapi tevékenységeinkben – gyorsolvasás, gyorsgondolkodás, gyorsétkezés – is tetten érhető. Azonnali megoldásokkal tartjuk magunkat formában, rövidülnek az újságcikkek, de a ritmus gyorsítása, olyan a természeti környezethez szorosabban kapcsolódó területeken is látványossá vált, mint a mezőgazdaság.

Jelen tanulmány célja, hogy megragadja a gyorsulás dinamikáját és jellegét, amelyhez a biológia által leírt úgynevezett megszaladási jelenségeket hívom segítségül. A biológusok által *megszaladási jelenségként* hivatkozott folyamat lényege, hogy egy szelektációs hatás korlátok nélkül, túl a szükséges mértéken változtat meg egy vagy több tulajdonságot.

A változások lényegét abban látom, hogy az emberi tevékenységek egyre kevésbé komplexek, miközben az interperszonális kapcsolatok tartalma átalakul és leegyszerűsödik. Ezzel egyidejűleg a materiális vágyak sokszorozódnak. A modern embert rövid távú gondolkodás, folyamatos újratervezés és haszonmaximalizálás jellemzi. Egyre kevesebb szociokulturális konstrukció veszi körül bennünket, tevékenységeink jórészt biológiai-fiziológiai szükségleteink kielégítését szolgálják.

Jóllehet az ember számára nem ismeretlen az értékek hierarchiája, miként az sem, hogy különböző értékek – legyenek azok anyagi, biológiai, érzéki-érzelmi vagy szellemi – eltérő módon illeszkednek sokrétű természetéhez. Tudvalevő, hogy a különféle javak nem egyenlő értékűek, vagyis létezik egy, a dolgok természetéből fakadó hierarchikus értékscala. Az ember tisztában van vele, hogy alapjában véve melyik értéket kellene előnyben részesítenie, ha esetleg konfliktus támadna közöttük.²

Kétségtelen, hogy az élethez elengedhetetlen bizonyos dolgok birtoklása, megtartása, gondozása és használata. Ez vonatkozik testünkre, táplálkozásunkra, lakhatásunkra, ruházatunkra és a szerszámokra, melyek alapvető szükségleteink kielégítéséhez nélkülözhetetlenek. Az ilyen funkcionális vagy egzisztenciális birtoklás azonban nem szükségszerűen áll szemben a magasabb rendű értékekkel és célokkal.

A fejlett társadalomban jelentős eltolódás mutatkozik a funkcionális és materiális javak irányába. A szociális-kulturális kötődéseiből kiszakadt ember gyakran megelégszik mindennapi tevékenységei redukált funkciójával. Az evés például – mely egykoron rituális és közösségi élmény volt – ma sokak számára csupán gyors és egyszerű szükségletkielégítés a mindennapi rohanásban. Mindennapi tevékenységeinkhez kapcsolódó szociokulturális funkciók fokozatosan háttérbe szorulnak.

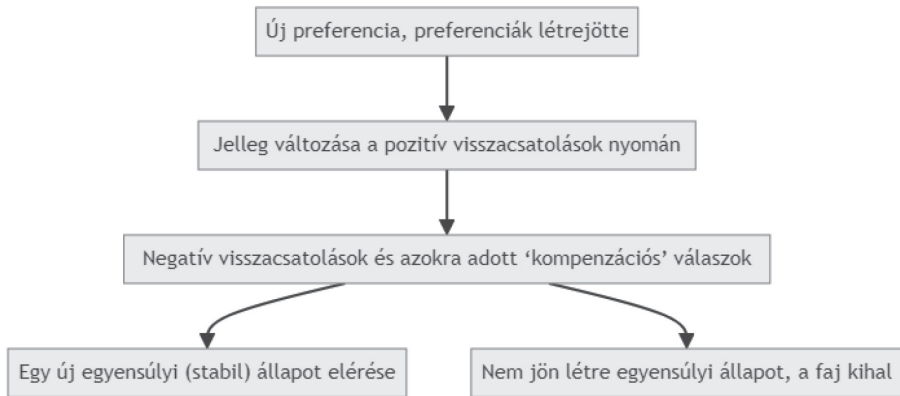
2. Kulturális megszaladás?

A megszaladási jelenség az állatok világában különösen rejtélyes volt, mivel látszólag ellentmondott a környezethez való alkalmazkodás logikájának. Vegyük például a pávakakas díszes farktollát, amely bár előnyt jelent a párválasztásban, a túlélés szempontjából hátrányos. Az udvarlási ceremónián túl a hímek szemfoltos farktolla csupán terhet jelent: növeli sebezhetőségüket, mivel akadályozza mozgásukat és a ragadozók elől való menekülést, ráadásul előállításuk is hatalmas energiát emészt fel. A jelenség kiindulópontja a pávatyúk szexuális preferenciájának változása volt, amely elindította a farktollak módosulását. Ennek következtében a farktoll jellegének változása a hordozók arányának növekedéséhez vezetett egy megszaladási folyamat során, amit

² TURAY Alfréd: *Az ember és az erkölcs. Alapvető etika Aquinói Tamás nyomán*. Szeged, 2000. 11.

pozitív visszacsatolások tápláltak. Végül egy új egyensúlyi állapot alakult ki a környezettel, a negatív visszacsatolásokra adott válaszok révén.

A megszaladási jelenségek időbeli lefutása

A folyamat bizonyos szabályszerűségeket feltételez, amelyek alapján a mechanizmus működik. Ezek teszik érthetővé és értelmezhetővé a megszaladási jelenségek mögötti folyamatokat. Az ember esetében azonban az állatvilágban megfigyelt megszaladási jelenségekhez képest fontos különbségek mutatkoznak. Míg az állatoknál a preferenciák átadása genetikai mechanizmusok révén történik, addig az embernél a tanulás és a kulturális átadás meghatározó szerepet játszik. Valójában a kulturális (szocializációs) hatások kulcsfontosságúak, a preferenciák tanulhatóak. A kulturálisan átadott preferenciák nagyobb eséllyel eredményeznek megszaladási jelenségeket, mint a pusztán genetikai úton öröklődők. Ezek időben is gyorsabban futnak le, hiszen a kulturális minták továbbadásának széleskörű és bővülő eszköztára (például televízió, internet) mellett az átvétel lehetőségei is sokszorozódnak. Gondoljunk csak arra, hogy a fogyasztói preferenciáink befolyásolására külön iparág jött létre, és számos cég alapozza marketingstratégiáját ezekre a hatásokra.

Az orientációváltásra visszatérve, annak lényege az étellel kapcsolatos prioritások, az életszemlélet megváltozásában érhető tetten. Az emberek döntéseik során előtérbe helyezik a könnyen számba vehető előnyöket, miközben lemondanak olyan bizonytalanabb, kevésbé látható és nem eléggé egzakt előnyökről, mint például a kulturális élvezetek vagy a társas kapcsolatok sokszínűsége. A cselekvés racionális, célirányos jellege erősíti a materialisztikus értékorientációt, miközben kizárja az egyes tevékenységekbe való belefeledkezés lehetőségét.

3. Új preferencia

Most vizsgáljuk meg, hogy mi lehet a preferencia-, azaz az orientációváltás eredője? Milyen beállítódások, tulajdonságjegyek kapcsolódnak hozzá, amelyek a robbanásszerű anyagi fejlődést eredményezték? Ezt követően nagy vonalakban beazonosítjuk azokat a pozitív visszacsatolásokat, hatásokat, amelyek felerősítik ezt a jelleget. Végül rátérünk a negatív visszacsatolásokra és a rájuk adott sokrétű kompenzációs válaszokra. Ez utóbbiak célja, hogy csökkentsék a látványos eltolódás káros hatásait, elősegítve ezzel a stabilabb, egyensúlyi állapot elérését.

A megszaladás időbeli lefutása instabil és stabil állapotokon keresztül vezet. Egy jelleg extrém volta természetesen csupán a kezdeti, tradicionális állapothoz képest értelmezhető, amelyre az ember esetében történelmi, kulturális ismeretek és a jelenleg létező tradicionális társadalmak vizsgálata révén következtethetünk.

Nem könnyű meghatározni a folyamat kezdetét és eredőjét. Miért és hogyan történt az orientációváltás, a hagyományos normák megváltozása? Sokan vélik úgy, hogy a kapitalizmus, mint új gazdasági és társadalomszervezési forma megjelenésével, valamint az ezzel gyakran összekapcsolt protestáns fordulattal kezdődött. A világ alapvetően alakult át a kapitalizmus hatásmechanizmusa révén, és ezzel összhangban az egész kultúra szövete is megváltozott. Átrendeződött a hordozó közösségek belső szerkezete, a közeg, amelyben a gondolatok kifejlődhetnek. Új minták és igények jelentkeztek, megváltozott az emberi orientáció.

A modern kapitalizmust számos neves szerző elemezte, köztük Tawney, Lujo Brentano, Schapiro, Pascal, Kraus, Sombart és Weber, akik munkáikban sokféle szemszögből világítják meg, milyen hatást gyakorol a kapitalista társadalom az emberre. A kapitalista érzésvilág talán legismertebb kutatói Werner Sombart és Max Weber voltak. Weber szerint a *kapitalizmus szelleme* legfőképpen a tradicionális érzésvilággal és viselkedésmóddal állt szemben. Példája szerint a tradicionális alapmotívuma az volt, hogy a magasabb bérezésnél a munkást nem annyira az vonzotta, hogy többet kereshet, hanem inkább az, hogy kevesebbet dolgozhat. Weber visszautal Sombarra, aki a kapitalizmus keletkezéséről szóló fejtegetéseiben két nagy vezérmotívumot különböztet meg, melyek jegyében a gazdaságtörténet lezajlott: a *szükséglet fedezését* és a

vagyonservezést.³ Amit Sombart *szükségletfedező gazdasági rendszernek* nevez, az egybeesik azzal, amit Weber *gazdasági tradicionalizmusként* ír le.⁴

Weber, az új karakter felrajzolásához Benjamin Franklin életvezetési tanácsait vette alapul. Franklin, a 18. század közepén megfogalmazott bölcsességgel, olyan üzleti tanácsokat nyújtott, melyek az élet vállalkozói gyakorlatából merítve mutatják meg a szerinte legcélravezetőbb viselkedési formákat.

Az új ethosz jelentős mértékben ösztönözte a tőkés gazdaság fejlődését, mivel támogatta a személyes magatartás bizonyos vonásait, mint például a hivatástudatot, a racionális mentalitást és a szigorúan célra irányuló cselekvést, mindezek etikai színezete mellett. A modern kapitalista szellem, de az egész modern kultúra döntő elemei a racionális életvezetés, az evilági irányultság és az élet vállalkozásként való értelmezése. Tehát a hivatás gondolatán alapuló racionális életvezetés és a hozzá tartozó személyes magatartásbeli vonások kulcsfontosságúak a gazdasági növekedés szempontjából, és amikor mindez morális rangra emelkedik, az embereket arra ösztönzi, hogy ennek megfelelően viselkedjenek. A kapitalizmus szelleme megköveteli a tervezést, a kalkulációt és az élet reflektív alakítását.⁵

A termelés és a vagyongyűjtés erkölcsi felsőbbrendűsége oda vezet, hogy takarékoskodunk az idővel és a mások iránti figyelemmel. Amikor az identitás alapja a birtoklás, a felhalmozó attitűd eredményeképpen a boldogság is hasznossággá redukálódik. A tulajdon alapozza meg az egyént és az identitást. A pénz már nem pusztán csereeszköz, hanem az emberek értékének mércéje is, bizonyítéka az egyén társadalmi hasznosságának.

4. Felerősítő hatások – pozitív visszacsatolások

Életünk során számtalan döntést kell meghoznunk, melyek nem csupán egyéni képességeink és tulajdonságaink függvényei, hanem a minket körülvevő társadalmi környezeté is, amelyben élünk, és amelyet részben magunk is formálunk. Bár az életünket meghatározó döntéseinket magunk hozzuk meg, a

³ Max WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat, 1982. 56–58.

⁴ TOMKA Miklós: Szélgjegyzetek Max Webernek a Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című írásához. In: MOLNÁR Attila Károly (szerk.): *Szellem és etika*. Budapest, Századvég, 2005. 87–88.

⁵ SCHLETT András: A tradicionális agrárközösségek válságjelenségei: A paraszti polgárosulás és az egyke. *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, 38. köt. Eger, 2011. 159–171.

választásainkat a kultúra formálja. Az egyes viselkedési formák gyakorisága és elfogadottsága a környezetünkben tapasztalt jutalmak és büntetések hatására alakul ki. A magatartási minták és normák azok a társadalmi szabályok, melyek irányítják gondolkodásunkat és cselekedeteinket. Ezek a normák az uralkodó értékek által nyernek meghatározást. Az értékek határozzák meg a magatartási mintákat és normákat, miközben maguk is befolyásolják gondolkodásunkat és viselkedésünket. A kultúra szociológiai értelemben nem más, mint ezen normák és értékek összessége, melyek a társadalom alapját képezik. A kultúra így egy rendszert alkot, amely mind a belső, mind a külső magatartást irányítja.

A kérdések és válaszok formája mindig a környező világ körülményeit tükrözi. Ha valaki olyan közegben nő fel, ahol bizonyos viselkedésformákat tartanak helyesnek és sikeresnek, míg másokat elutasítanak vagy lebecsülnek, akkor az illető ezeket a beállítódásokat fogja elsajátítani, hiszen más lehetőség alig adódik számára. Ha a szocializáció különböző területei, mint a család, az iskola vagy a média, egy generáció többségének egyfajta beállítódást sulykol, és csupán olyan tartalmakkal találkoznak, amelyek mindezt folyamatosan megerősítik, akkor ezek a nézetek fogják meghatározni a világlátását.

Kultúránkat és modern oktatási rendszerünket egészében hatja át a tudás hasznelvű megközelítése. A tudásnak ez a roppant módon leegyszerűsített, tagolatlan értelmezése, az oktatás piacképességének, gyakorlati hasznosságának kívánalmát helyezi előtérbe. Alapja az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy az ismeretek gyakorlati, termelési folyamatok befolyásolására irányuló alkalmazása a tudás egyetlen haszna. E felfogás szerint az ilyen, ún. techné jellegű ismeretek képezik a haladás zálogát, s a nemzetek és egyének közötti verseny legfontosabb tényezői.

Sokkal többre értékeljük a jövedelemtermelő tudást, mint azokat a tudásformákat, készségeket, amelyek egyszerűen az életet teszik széppé. Nem azt tanuljuk, ami fontos nekünk, amiben kiteljesedhetünk, hanem ami anyagi értelemben a leghasznosabb lesz.⁶⁷ A tudás, a tanulás, és a többi mindennapi tevékenységünk hasznelvű megközelítése figyelmen kívül hagyja, hogy ezek önmagukban is örömforrást jelenthetnek, mint az emberi értelemkeresés és

⁶ Hasonlóan a tudományos életben a kíváncsiság-alapú kutatást kiszorítja a projektszemlélet. A kíváncsiságon alapuló (autotelikus) témaválasztást felváltják a pályázati rendszerek által determinált (exotelikus) kutatások. A kutatók vállalkozóként működnek, sikerességük mércéje eredményeik rövid távú gazdasági és társadalmi hasznosulása, eladhatósága. A projekt alapú kutatásoknál a kívülről megfogalmazott céloknak történő megfelelés kerül előtérbe. Azt kell kutatni, amire igény mutatkozik, ami eladható.

⁷ POLÓNYI István: *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Budapest, Gondolat, 2016.

önkitaljesítés eszközei.⁸ Scitovsky Tibor, híres magyar származású közgazdász a modern amerikai kapitalista kultúra emberi viselkedést deformáló hatásait vizsgálva állapítja meg, hogy mivel a kultúrának, művészeteknek nincs közvetlen, jól látható haszna, az utilitarista hagyományokon felnőtt amerikaiak gyanakodva szemlélik.⁹

Ezt az ethoszt és a hozzá kapcsolódó embereszményt minden korábbinál hatékonyabb módon közvetíti a modern média. Már gyermekkorban kialakul a versengés a státusszimbólumok eléréséért anélkül, hogy tudatosulna, s egyre inkább jellemző az emberek millióira.

Ki tekinthető sikeresnek? Mitől válik valaki sikeressé és miben rejlik a siker titka? A válaszokhoz, a sikeres karakter jellemzőinek feltérképezésénél, bátran fordulhatunk korunk menedzsmentirodalmához. A megfejtés egyértelmű és minden egy irányba mutat. A könyvesboltok polcai roskadoznak a siker útját részletesen feltáró életvezetési tanácsadó könyvektől. Elég egy pillantást vetnünk a jelenkor sikeres személyiségeiről szóló könyvek hátoldalára, és máris megragadhatjuk a lényegüket! Korunk hőse a *Homo faber*, az anti-metafizikus, a tényember. Energiája kifelé irányul, életét a külső világban való érvényesülés és hűvös tényérzék hatja át. Jórészt vallástalan, kinek létezésére az állandó feszültségben élés jellemző, anti-idillikus, gyanakvó és számító.

Tegyük hozzá, hogy az elmúlt években számos pszichológiai kutatás tárta fel, hogy az ilyen sikeres vezető beosztásban lévő egyének (menedzserek) közül sokakat jellemez az empátia hiánya és az extrém kockázatvállalási hajlam. E tulajdonságok lehetővé teszik számukra, hogy elérjék kitűzött céljaikat minden eszközt bevetve, akár másokon átgázolva is. Bár kevésbé képesek őszintén kifejezni érzelmeiket, kitűnően értik az önmenedzselés művészetét. Gyakran hajlamosak megszegni a társadalmi normákat, gátlástalanul viselkednek, és hiányzik belőlük az empátia. Mindemellett sokakat mégis elbűvölő megnyerő stílusuk, melynek köszönhetően sikeresen érvényesülnek.¹⁰

⁸ SCITOVSKY Tibor: *Az örömtelen gazdaság*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

⁹ SCHLETT András: Egy nem utilitarista közgazdász. Scitovszky Tibor (1910–2002) a viselkedési közgazdaságtan előfutára. In: KATONA Klára – SCHLETT András (szerk.): *XX. századi híres magyar közgazdászok, XXI. században is érvényes gondolatai*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 91–93.

¹⁰ Ronald SCHOUTEN – James SILVER: *Almost a Psychopath*. (Harvard Health Books) USA, Harvard University, 2012.

5. Megbomló egyensúlyok – negatív visszacsatolások

A felerősítő hatások után elengedhetetlen megvizsgálunk a negatív visszacsatolásokat. A kapitalizmus által hozott mélyreható átalakulás alapjaiban változtatja meg a társadalmak szövetét. A problémák listáján a legsúlyosabb: veszélybe került az egyén és a társadalom, az ember és a természet, a test és a lélek egyensúlya. Társadalmunkat elsősorban gazdasági és fogyasztói érdekek mozgatják, s a mindent mérhető információra és termelékenységre redukáló profán ösztönzők kiszorítják az élet más dimenzióit.

A technikai tudományokon és racionalizáláson alapuló civilizáció felborítja a létezés rendjét. Az organikus közösségekben az egyén pótolhatatlan és elválaszthatatlan része a közösségnek, míg a mechanizált világban csupán egy funkció, ami könnyedén felcserélhető. A család, közösség és barátság – melyeket a szociológusok kumulatív javaknak neveznek, szembeállítva őket a rövid távú kielégülést szolgáló fogyasztói javakkal – háttérbe szorulása drámai méreteket ölt.

A Szentatya egyetemünkön mondott beszédében újra felhívta a figyelmet arra, hogy az eszközszerű bánásmód a természettel, a közösségi kapcsolatok bomlása, a közösségi kötelek elsorvadása és a külső gyorsaság kéz a kézben jár a belső törekenységgel, a technokrata paradigma az emberiség instabillá válásához vezet. Egy olyan világban, amelyben mindent a technológia ural, és a haladás nevében mindent uniformizálnak, az új humanizmus eltörli a különbségeket, a gépekkel kapcsolatba kerülő ember egyre inkább egysíkúvá válik, miközben a közösségi élet ritkává és szomorúvá lesz.¹¹

A tudományok a saját, szűkebb látószögük mentén reflektálnak. A közgazdászok elsősorban a disztribúciós problémákra összpontosítanak, míg a szociológia az elidegenedés jelenségét hangsúlyozza. Azt, hogy az emberek eltávolodnak a természettől, környezetüktől és társadalomtól, munkájuk pedig csupán funkcióikra korlátozódik. Az ember elveszíti központi szerepét, és gazdasági célok szolgálójává válik.

Az orvostudomány a civilizációs betegségek megjelenését és terjedését a korábbi életmód gyors megváltozásához köti. E nagy átalakulást dokumentálja a korábban ismeretlen vagy ritka betegségek megjelenése, korábbiak eltűnése. Például az infarktus első orvosi leírása csak 1878-ban jelent meg, és ekkor az ischaemiás szívbetegség vagy a cukorbetegség is annyira ritka volt, mint a fehér

¹¹ FERENC PÁPA *beszéde az egyetemi és kulturális élet képviselőihez*. Budapest, PPKÉ, 2023. április 30. <https://tinyurl.com/yzpr5k9n>

holló. A modern civilizációs betegségeket részletesen vizsgálva minden egyes betegségről kimutatható, hogy az 1850-es évekig vagy ismeretlen volt, vagy igen ritka.

A pszichés egyensúlyvesztés egy általánossá váló válság tünete. Jellemző a lelki értékek elhanyagolása, széleskörűen elterjedtek a lelki-spirituális természetű problémák, a pszichés és mentálhigiénés zavarok. A mindennapi élet és az értékek átrendeződése olyan mértékű és tempójú, hogy a sodrás szabta irány kontrollálásához nagyfokú tudatosságra és szervezethez való viszonyulásra lenne szükség. Ezek a változások gyors pszichológiai válaszokat igényelnek, és gyakran az adaptáció nehézségeiből eredő egyensúlyvesztés pszichológiai és élettani következményeit eredményezik. Az adaptáció zavarának jeleként kialakulhat a krónikus stressz állapota, a depresszió, a tanult tehetetlenség, a vitális kimerültség, a kontrollvesztés. Ezek a jelenségek az életminőség olyan fokú romlásával járnak, amelyek alapvető szerepet játszanak a korai egészségromlásban.

6. Kompenzációs mechanizmusok és kompenzációs csapdák

A megszaladás instabil állapotában jelentkező negatív visszacsatolásokra adott kompenzációs válaszok célja, hogy lehetőleg csökkentsék a változások káros hatásait, s ezzel elősegítsék a stabil egyensúly kialakulását. Ezen kompenzációs mechanizmusok rendkívül változatosak, lehetnek személyesek vagy kollektívek. Az alapvető metafizikai elv világos: a természet mindenben az egyensúlyra törekszik.

Ha szemügyre vesszük az állami beavatkozás alakulását a fejlett világban, szembeötlő annak látványos növekedése az elmúlt másfél évszázadban. Adolph Wagner német közgazdász még a 19. század végén fogalmazta meg, hogy az ipari társadalmak fejlődése során az állami kiadások aránya növekszik a nemzeti jövedelem felhasználásában. Ezt az elméletet Wagner-törvénynek nevezték el, és nem pusztán azt állítja, hogy a közkiadások összességében nőnek a GDP növekedésével párhuzamosan, hanem azt is, hogy a nemzeti jövedelem növekedésén belül is nő az állami kiadások aránya.¹² Wagner szerint ennek oka, hogy

¹² A költségvetés aránya a finanszírozásban a 20. század eleji 3-5 százalékról 40-50 százalékra nőtt a nyugat-európai országokban az 1960-as évekre.

az állam szociálpolitikai, közigazgatási és jóléti tevékenysége nemcsak abszolút értékben, hanem a nemzeti jövedelem arányában is növekszik.¹³

Az állami beavatkozás nem csupán olyan anyagi kérdésekre kíván választ adni, mint az elosztási problémák, hanem olyan társadalmi jelenségekre is, mint az atomizálódás vagy az elidegenedés. A modern társadalom atomizált egységeit az önérdék tartja össze, az a törekvés, hogy mindenkinek meglegyen a maga haszna a másiktól. Az emberek szociális törekvései ma leginkább állampolgári létükben nyilvánulnak meg. Állampolgárként az a feladatunk, hogy részt vállaljunk a társadalmi felelősségvállalásból és kötelezettségekből.

A nyugati világ súlyos gondja, a boldogtalanság legfőbb forrása, a családok szétesése és a meglévő családok funkciójának elvesztése. Mára a jól ismert posztmodern társadalmi folyamatok elvezettek az emberbérítő szolgáltatások megjelenéséhez. A legmagasabb GDP-vel rendelkező országokban szinte minden potenciális problémára kínál megoldást a piac. Látványosan terjed az emberbérítés-ipar: családtagot, barátot, barátnőt, egész családot, beszélgető- vagy futópartneret is lehet kölcsönözni. A társadalmi folyamatok alapján az ilyen szolgáltatások iránti igény csak nőni fog. A szolgáltatók pedig úgy vélik, hogy a maguk módján valóban egyensúlyt hoznak az emberek életébe. Büszkéké rá, hogy ha csak ideiglenesen és látszólagosan is, de visszahozzák a harmóniát kuncsaftjaik életébe.¹⁴

A virtuális világba való belemerülés szintén eszközzé vált arra, hogy átmenetileg betöltse a bennünk keletkezett űrt. Nem szükséges mély beszélgetéseket folytatnunk, hiszen egyszerre több személlyel is kapcsolatba léphetünk, chatelhetünk, levelezhetünk, anélkül, hogy komolyabb kötelezettségeket vállalnánk. Látszólag több tucat vagy akár több száz barátunk is lehet, de amikor igazán szükség lenne rájuk, és döntenünk kellene, kit hívjunk fel vagy keressünk meg személyesen, gyakran elakadunk. Sokak számára a modern technológia kínálja lehetőségek és a virtuális valóság nyújtja a valahová tartozás hamis érzetét. Azonban ezek a mesterséges közösségek sokkal ingatagabbak, hiszen könnyebb kilépni belőlük.

A kompenzációs mechanizmusok gyakran szolgálhatnak öngizolásként is. Vegyük például a vállalatok társadalmi felelősségvállalását (CSR). Úgy tűnhet, hogy az ilyen vállalatok képesek az emberi és társadalmi szolidaritás megvalósítására. Azt a benyomást keltik, hogy a vállalatok pótolhatják az emberi lét

¹³ SCHLETT András: *Államháztartás és szakpolitikák*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 13.

¹⁴ SCHLETT (2019) i. m. 96.

elvesztett dimenzióit és magasabb céljait. Képesek közvetíteni az igazán értékes emberi értékeket, feltéve persze, ha mindez összhangban van a profit logikájával.

A munka mechanizálódására, elszemélytelenedésére adott válaszreakcióként sok nagyvállalat alkalmazza a *munka megszemélyesítését*, mely a kötődés és a személyesség hamis illúzióját kínálja. A *kézműves paradigma* újkeletű térhódítása a termelésben pedig egyfajta visszatérést jelent a korábbi állapotokhoz, amikor a termelő még közvetlen kapcsolatban állt a készített termékkel, és személyes kapcsolatot ápolt terméke piacával is.

A fogyasztói oldalhoz visszatérve, a reklámok egyre kevésbé a termék konkrét hasznára fókuszálnak, jóval inkább az életből kivesző érzések azok, amiket egy-egy áruhoz társítanak. Egyszerű fogyasztói jószágokhoz az emberi létezés olyan meghatározó érzeteit, élményeit kapcsolják, mint a szerelem, barátság, közelség vagy hűség. Azt ígérik, hogy a legönazonosabb megnyilvánulásainkat a fogyasztáson keresztül szerezhethetjük meg. Egyes üdítőreklámok már nem is egyszerűen a boldogság elérését társítják a termékükhöz, hanem az önkifejezés lehetőségét, míg egy benzinkútlánc kávézója az őszi bekuckózás támogatójaként hirdetheti magát.

7. Zárás

A jelenkor utópiája a gazdasági növekedés, amely minden társadalmi problémára megoldást ígér. Az ígéret szerint a technológiai fejlődés révén az emberi kihívások könnyedén leküzdhetők. Az alap gondolat az, hogy a technikai előrelépések révén egyre kevesebb időt kell majd a gazdasági tevékenységekre fordítani. Ez Platón régóta dédelgetett álmát, a történelmi aranykort idézi elő, ahol mindenki egyaránt lehet uralkodó és bölcsész.¹⁵ Az anyagi szűkösség megszűnésével mindenkinek lehetősége nyílik értelmes életet élni. Az ipari társadalom felszámolta a személyes függőség korábbi formáit, mint a rabszolgaság vagy a jobbágyság, és a gazdasági, valamint társadalmi fejlődés az egyéni szabadság kiteljesedését hozza magával. Egy hatékonyabb gazdaság kiépítése pedig egy gazdagabb és szabadabb társadalom megvalósulásához vezet.¹⁶

¹⁵ Tom STONIER: *The Wealth of Information: A Profile of the Post-Industrial Economy*. London, 1983.

¹⁶ Sabino CHIALÁ: *A mai ember egy keresztény szemével*. Budapest, Bencés Kiadó, 2013.; TÖRÖK Péter: Gondolkodás és mentális egészség: Korunk kultúrája és társadalmi következményei. *Embertárs*, 2008/4. 303–309.

Mindez szorosan összefonódik a modernitás nagy narratívájával, amely szerint az ember felszabadítja magát a természeti, társadalmi és biológiai kényszerek alól. Programja szerint a tér, idő és természet legyőzésére, uralására törekszik. A ránézésre gazdagabb, szabadabb társadalom viszont új típusú függőségek sokaságát teremti. Egy olyan társadalmi-gazdasági rendszert, mely egysíkú világot hoz létre, mely elmosza a kulturális és mentális sokszínűséget, az emberi értékek valódi alapját, válságba sodorva az egész emberi kultúrát. Bár lassan felismerjük ezeket a folyamatokat, megfigyelhető egy lassú tudatosodás, láthatóan nem érezzük át eléggé a helyzet súlyosságát. A felgyorsult élettémpó mára látványos fázisba ért, mi pedig, mint résztvevők, éljük és elfogadjuk a jelenkori értékvilágot, mint a lehető legtermészetesebbet.

A társadalmak egyre inkább a mindent maga alá gyűrő profit-érdek és a globális vállalatok befolyása alá kerülnek. Az állandó fúziók eredményeként demokratikus ellenőrzésük egyre reménytelenebb feladat. A felbomló társadalmi struktúrák helyét egy új, morális alapok nélküli, mindinkább globalizálódó homogén struktúra veszi át. Az organikus struktúrákat mechanikus struktúrák váltják fel, melyek elvagdaldják a szociális és szerves szálakat, dehumanizálják a közösségeket, s végül megbénítják a humánusmot. Láthatjuk az érzelmi életnek, a vallási és az erkölcsi tudatnak a sorvadását és szándékos sorvasztását mind az egyéni, mind pedig a társadalmi életben.¹⁷

Ferenc pápa egyetemünkön tett látogatásakor, mint egyház- és világtörténelmi alkotótársakhoz szolt az oktatókhoz és a hallgatókhoz. Beszédében így összegez: „Miközben a technokrata gondolkodás a határokat nem ismerő haladást hajszolja, az ember valójában törekeny és gyakran épp a határain érti meg, hogy Istentől függ és hogy össze van kapcsolva másokkal és a teremtéssel.” Majd rámutatott, hogy „a kultúra és az egyetem szerepe, hivatása is ebben a kontextusban ragadható meg a legjobban.”¹⁸

Kuminetz Géza rektor atya 2023. október 15-én, a Pázmány Napon elmondott beszédében áttekintette a civilizáció és kultúra jelenkori helyzetét. A beszéd épületének mintegy záróköve az a gondolatsor, amelyben összefoglalta a katolikus egyetem hivatását. Eszerint az egyetemek, különösen a katolikus egyetemek, a civilizáció és kultúra fő szellemi központjai. Amit az egyetemisták ott tanulnak, az formálja a tudományt, művészetet, erkölcsöt, valamint a mindennapi élet számos területét, beleértve az oktatást, gazdaságot, jogot és

¹⁷ KUMINETZ Géza: *Civilizáció és/vagy kultúra – katolikus szemmel*. Pázmány Nap, Rektori előadás. Kézirat. Budapest, PPKE, 2023. október 15.

¹⁸ FERENC pápa i. m.

politikát. Az egyetemek feladata, hogy a jövő gondolkodóinak, papjainak, írástudóinak és államférfijainak ihletői legyenek, és olyan kiválasztott személyiségeket képezzenek, akik egy fenntartható, embereket felemelő civilizáció és kultúra építésén dolgoznak.¹⁹

¹⁹ KUMINETZ i. m.